

על פי שיטה זו - האם כל התורה שבעל פה נשענת על המסורת או שיש בה גם יצירה?

דברים אלה מתקשרים לדיון שהרחבנו בו בכרך א' פרקים א'-ב' – האם התורה שבעל פה היא כולה מסורת מסיני, או שיש בה גם יצירה של חכמים, שפירשו את התורה בעצמם ופסקו מתוך כך הלכות? לכאורה, המקורות שהבאנו כעת סוברים שכל התורה שבעל פה מתבססת רק על מסורת מסיני – מתחילה ניתנו בסיני כל פרטי ההלכות, והדעות השונות נוצרו רק בדורות מאוחרים, כאשר החלו להישכח חלק מן המסורות שהתקבלו מסיני. בפועל אכן ישנן מחלוקות בין חכמים, אולם כל הדעות מתבססות על אותן מסורות שנשכחו.

כפי שראינו בפרק א' (עמ' 23 ואילך), שיטה כזו אכן מוזכרת על ידי הרמב"ם בהקדמתו למשנה:

אבל סברת מי שחשב שגם הדינים שיש בהם מחלוקת (= הם) קבלה ממה, ונפלה בהם מחלוקת מחמת טעות בקבלה או שכחה, ושהאחד צודק בקבלתו והשני טעה בקבלתו, או ששכח, או שלא שמע מרבו כל מה שצריך לשמוע,

אם רבו טהורין – טיהרו – כפי שראינו לעיל הערה 16, רש"י מפרש שגם מחלוקות אלה נבעו משכחת המסורת, שנחלקו לגבי אותן הלכות שנשכחו בימי אבלו של משה רבנו. אלא שעדיין יש לשאול: מדוע תולים את השכחה והופעת המחלוקות דוקא בדורות המאוחרים, החל מדורו של יוסי בן יעזר? הרי כבר לאחר מות משה רבנו היו מחלוקות שנבעו משכחת המסורת, ומהו אם כן ההבדל בין הדורות הקדומים למאוחרים?

כפי שהסברנו שם, ניתן לפרש שהשכחה שבימי אבלו של משה רבנו היתה אירוע חד פעמי, ובמשך דורות רבים לאחר מכן הצליחו לשמור את כל שאר המסורות, בעוד שהמחלוקת בימי יוסי בן יעזר היתה תחילתו של תהליך מתמשך של שכחת התורה והתרבות המחלוקות מדור לדור. משום כך מצביעים דוקא על נקודה זו כנקודת המפנה שבה החלו להופיע המחלוקות בישראל.

כיוון אחר שיתכן להציע, הוא שההבדל בין התקופות אינו בעצם קיומן של שכחה ומחלוקת אלא באחריות של ישראל לשכחת התורה. השכחה שבימי אבלו של משה רבנו נבעה מחמת האבל או מגזירת שמים, בעוד שהשכחה בדורות המאוחרים נבעה מכך שלא שימשו את רבותיהם כל צורכם, ולפיכך תקופה זו מתוארת כתחילתה של ירידה בלימוד התורה בישראל.

2. לגבי המקורות שבהם חז"ל מתארים מחלוקות הלכתיות בתקופת התנ"ך – לפי דרכו של רש"י ייתכן להציע שהלכות אלה הן בכלל ההלכות שנשכחו בימי אבלו של משה. (אם כי אין זה מתאים להצעה שהצענו בשיטתו של רש"י לעיל בסוף הערה 16, שההלכות שנשכחו חזרו והוכרעו כבר בימי עתניאל בן קנז.)

3. לגבי הברייתא בסנהדרין, המתארת שגם קודם לתלמידי שמאי והלל היו מחלוקות אלא שהן היו מוכרעות בבית הדין הגדול – אפשר לומר שמדובר דוקא על התקופה שלאחר יוסי בן יעזר. כלומר: בתחילה לא היו מחלוקות כלל (מלבד סביב אותן הלכות שנשכחו בימי אבלו של משה רבנו); בימי יוסי בן יעזר החלו מחלוקות, אך הן הוכרעו, מלבד המחלוקת על הסמיכה, שנמשכה זמן רב ללא הכרעה; ובימי תלמידי שמאי והלל רבו המחלוקות שנתרו ללא הכרעה.

ומביא ראיה לכך מה שאמרו "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן, רבתה מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות" – הנה זה, חי ה', דבר מגונה ומוזר מאד, והוא דבר בלתי נכון ולא מתאים לכללים, וחושד באנשים שמהם קבלנו את התורה, וכל זה בטל.

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' י"א)

הדעה המובאת כאן סוברת שכל פרטי ההלכה מתבססים רק על המסורת, וחילוקי הדעות נובעים ממסורות שונות שנוצרו מחמת שכחה, בעוד שהרמב"ם עצמו שולל דעה זו בתוקף.²⁶ אולם יש לשים לב להבדל בין שיטה זו שהרמב"ם שולל ובין המקורות שהבאנו לעיל: שיטה זו מתארת שהמחלוקת אירעה מחמת "טעות בקבלה", ו"האחד צודק בקבלתו והשני טעה בקבלתו". כלומר ששני הצדדים החולקים באים בשם הקבלה והמסורת, כל אחד מהם מצטט מסורת מפי רבו וטוען שכך היא הקבלה האמיתית, כאשר לאמיתו של דבר רק אחת מן המסורות הללו היא נכונה ואילו השניה היא מוטעית.²⁷ לעומת זאת, המפרשים שהבאנו קודם לכן אינם אומרים שהדעות החולקות באות בשם המסורת. המסורת שהיתה לגבי פרט זה אבדה, ואיש מן הצדדים החולקים אינו מתיימר לצטט אותה. מאחר שכבר אין בידינו מסורת בעניין זה, חכמים לומדים בעצמם את התורה ומנסים לברר את הדין, והמחלוקת נוצרת כאשר החכמים מגיעים למסקנות שונות זו מזו.

כך כותב רש"י בפירושו לסוגיה בתמורה:

ליבא דאימעות – הלב נתמעט, ולא היו יודעין להחזיר אותן ששכחו מתוך פלפול הלכה... והיו חלוקין בהן, והלכו אחר המרובין.

(רש"י, תמורה ט"ו ב, ד"ה "ליבא דאימעות")

26 לגבי הסיבות שמחמתן הרמב"ם שולל דעה זו, עיין בכרך א' עמ' 24 ואילך.
27 א. שיטה כזו מופיעה בדברי הערוך לנר (יבמות ע"ז ב, ד"ה "בד"ה הלכה"): "ודאי כל פלוגתות שבש"ס תלי בהלכה למשה מסיני, שכל אחד קבל שיטתו מרבותיו בשם הלכה למשה מסיני". אם כי בהמשך הדברים מופיעה גם אפשרות שחכמים לומדים דין בעצמם. (עוד לגבי שיטתו של הערוך לנר, עיין בכרך א' נספח ב', הערה 2 אות ב').
ב. הרמב"ם מזכיר בשיטה זו גם: "או ששכח, או שלא שמע מרבו כל מה שצריך לשמוע". ייתכן שהכוונה היא לאפשרות נוספת, כפי דרכם של רש"י והראב"ד המוצגת להלן, דהיינו שאותו אדם ששכח או לא שמע כראוי לומד כעת את התורה על פי הבנתו שלו ומגיע למסקנה מוטעית. אך ייתכן שהכוונה היא לאותו העיקרון – האדם ששכח או לא שמע תולה את דבריו ברבו וטוען ששמע מרבו באופן מדויק. כלומר, השיטה שהיצגנו מתוארת בוודאי בפסקה זו, וייתכן שמתוארת בה גם דרך נוספת, כאשר הרמב"ם עצמו חולק על שתי הדרכים.

כאשר נשכחו הלכות, לא ניסה כל חכם לצטט את המסורת ולטעון שהמסורת שבידו היא הנכונה, אלא ניסו להחזיר את ההלכה על ידי פלפול ולימוד של חכמים בעצמם. אך כיוון שהתמעט הלב, חכמים לא הגיעו בלימודם לוודאות והסכמה, ונוצרה מחלוקת ונצרכו להכריע על פי הרוב.

כך אומר רש"י גם בפירושו למימרה שהבאנו לעיל, "משרבו זחוחי הלב – רבו מחלוקת בישראל":

זחוחי הלב – שאין מטיין את אזנם לשמוע יפה מפי רבם, וסומכים על בינתם לדקדק שמועתם.

(רש"י, סוטה מ"ז ב, ד"ה "זחוחי הלב")

זחוחי הלב הללו סמכו על בינתם, סברו שיוכלו לפסוק את ההלכה על פי לימודם ושכלם, ולכן לא הקפידו לשמוע כראוי את דברי רבותיהם. המחלוקות לא נוצרו על ידי תלמידים שציטטו בשם רבותיהם מסורות סותרות, אלא על ידי תלמידים שלא הקשיבו למסורות שהיו ביד רבותיהם ופסקו את ההלכה על פי הבנתם שלהם.²⁸ כך עולה גם מדברי הראב"ד שהבאנו:

שלא נחלקו רבותינו ז"ל לעולם בעיקר מצוה, אלא בתולדותיה, ששמעו עיקרה מרבותיהם, ולא שאלום על תולדותיה מפני שלא שימשו כל צרכן.

(ספר הקבלה לראב"ד, פתיחה)

הראב"ד אומר שהתלמידים לא שאלו את רבותיהם על פרטים אלו, וכך נוצרו המחלוקות. כלומר שהחולקים אינם אומרים את הדברים בשם רבותיהם, שהרי הם כלל לא שאלו על כך ולא שמעו מהם מה היא ההלכה בעניין זה. הדעות החולקות, אם כן, אינן באות בשם המסורת, אלא מבוססות על הבנתם של החולקים עצמם, שניסו ללמוד את הפרטים הללו בעצמם לאחר שהמסורת אבדה.²⁹

28 וכעין זה ברש"י בחולין ז' א, ד"ה "זחוחי". ועיין כך א' פרק א' הערה 48. (לגבי הלשון "לדקדק שמועתם" שנוקט רש"י – אין הכוונה שהתלמידים מצטטים את הדבר בשם הרב, אלא שהם סומכים על כך שיצליחו לכוון בעצמם לפרטי ההלכה כפי שנאמרו על ידי הרב.)

29 א. לגבי דבריו של רב שרירא גאון – איני רואה בהם ראיה לכאן או לכאן, וניתן לפרשם בשתי הדרכים.

ב. בתוספות ר"ד (שבת ט"ו א, ד"ה "שמאי") מופיעות שתי האפשרויות: "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שימשו כל צרכן נעשית תורה כשתי תורות" – שאלו אומרים כך קבלנו ואילו אומרים כך קבלנו,

כלומר: שיטתם של רש"י והראב"ד והשיטה המובאת ברמב"ם עומדות על יסוד משותף, אולם יש גם הבדל משמעותי ביניהן. הצד המשותף לדעות אלה הוא שבאופן מקורי ניתנו למשה בסיני כל פרטי ההלכה. במצב האידיאלי, אילו חכמים היו מצליחים להעביר את המסורת מדור לדור באופן שלם ומדויק, לא היה מקום למחלוקות כלשהן. תופעת המחלוקת היא תולדה של "תאונה היסטורית", כאשר חלק מן המסורות אבדו או השתבשו מסיבות שונות. יתרה מזו: אילו המסורת היתה נשמרת באופן מלא, לא היה כלל צורך בלימוד עצמי של חכמים, שהרי כל פרטי ההלכה כבר ניתנו בסיני באופן מלא. באופן מקורי, תפקידם של חכמים הוא רק לשמר את המסורת ולהעבירה מדור לדור, ולא לפרש את התורה וללמוד מתוכה הלכות חדשות.³⁰

לצד זאת, ההבחנה שהצבענו עליה יוצרת הבדל מהותי בין השיטות הללו, המתבטא בכמה נקודות:

- האם יש בתורה שבעל פה גם חלק שנובע מלימודם העצמי של חכמים? על פי השיטה המובאת ברמב"ם, הדעות השונות המופיעות במשנה ובגמרא אינן נובעות מלימודם העצמי של חכמים, אלא הן מסורות שמביאים החכמים בשם רבותיהם. גם כאשר אירע שהמסורת התערערה והשתבשה, עדיין חכמים אינם מבררים את הדין בכוחות עצמם, אלא רק מנסים לצטט את המסורת שנתעלמה, כאשר כל חכם סבור שהמסורת שבידו היא היא המסורת הנכונה. לעומת זאת, לפי דרכם של רש"י והראב"ד, כאשר נשכחו מסורות, חכמים למדו את ההלכה בעניין זה בכוחות עצמם. על פי זה עולה, שהתורה שבעל פה במקורה אכן היתה כולה מסורת מסיני, אולם בהלכה שבידינו יש גם יצירה של חכמים, שהשלימו בעצמם את המסורות שנשכחו. יצירה זו של חכמים מקיפה בפועל חלק לא קטן מן ההלכות, שהרי כל הלכה שיש בה מחלוקת, הרי זה משום שהמסורת בעניין זה אבדה והדין נלמד על ידי חכמים.³¹ לפי שיטה זו, דרך היצירה אמנם איננה אידיאלית מלכתחילה, אולם זוהי דרך לגיטימית והכרחית להשלמת חוסרים שנוצרו במסורת.³² זאת לעומת הדעה המובאת ברמב"ם, שאינה מכירה כלל בלגיטימיות של

או חלקו בסברתם".

30 למקורות נוספים הסוברים כך, עיין בכרך א' פרק ג' הערה 34.

31 בדברי הראב"ד בספר הקבלה שם נאמר שאדם המפקפק במסורת חכמים "יש בו ריח מינות". אולם לאור הדברים עולה שגם הראב"ד מסכים שיש בתורה שבעל פה חלק משמעותי שאינו מסורת מסיני אלא נלמד על ידי חכמים. כלומר שהמינות אינה כאשר אדם טוען שחלק מן הדינים לא התקבלו במסורת, אלא כאשר הוא שולל את קיומה של מסורת בכלל, כמו הצדוקים והקראים.

32 עיין עוד שיטתו של רש"י המובאת בכרך א' עמ' 353, שכללי הדרישה ניתנו בסיני. כלומר שאף שהקב"ה מסר למשה רבנו את ההלכה בשלמותה, הוא מסר לו גם את הדרכים שבאמצעותן יוכלו חכמים

היצירה והפרשנות, והיא סוברת שכל דברי חכמים אינם אלא ציטוטים של מסורות והעברתם מדור לדור.

• כיצד יש להתייחס אל הדעות החולקות? כאמור, שתי הדרכים רואות את עצם קיומה של המחלוקת כדבר שלילי, שנוצר בדיעבד, בעקבות שכחת המסורות. אולם לפי השיטה המובאת ברמב"ם, גם היחס אל הדעות החולקות עצמן הוא בעייתי מאוד. שני הצדדים החולקים באים בשם המסורת, הם חולקים בשאלה העובדתית מה נאמר בדיון זה בדור הקודם, וממילא בהכרח רק אחד מהם מצטט נכונה והשני לא, "האחד צודק בקבלתו והשני טעה בקבלתו". בכל מחלוקת ישנה דעה לגיטימית אחת בלבד, ואילו השניה מוטעית לגמרי ואין לה מקום. בעוד שלפי דרכם של רש"י והראב"ד, הצדדים החולקים אינם מתווכחים בשאלה העובדתית של ציטוט המסורת, אלא לומדים את התורה בדרכים שונות ומעלים פרשנויות וסברות שונות זו מזו. מתוך כך ניתן לתת מקום לשתי הדעות, שבשתיהן יש צד של אמת, "אלו ואלו דברי אלקים חיים".³³

שיטה ב' - בכל הדורות היו חילוקי דעות, אלא שבדורות הקדומים היתה הכרעה ראינו את השיטה הסוברת שהמחלוקות החלו רק בדורו של יוסי בן יועזר, בעקבות שכחת המסורת, והצגנו את הגוונים השונים בשיטה זו. אך לעומת שיטה זו ישנה שיטה אחרת, ועל פיה מחלוקות בין חכמים היו קיימות מאז ומעולם. ההבדל בין הדורות הקדומים למאוחרים אינו בעצם קיומם של חילוקי דעות, אלא בהכרעה בין הדעות – בדורות הקדומים הכריעו בכל מחלוקת וההנהגה בפועל היתה אחידה, בעוד שבדורות המאוחרים נותרו מחלוקות פתוחות, כאשר כל צד נוהג כפי דעתו ואין הכרעה מוסכמת. נביא מדברי המפרשים העומדים בשיטה זו:

• המאירי, בפתיחה למסכת אבות, כותב:

ודע, שכל הזמנים שהוזכרו עד סוף זמן הנביאים, והוא זמן חורבן בית ראשון... הכל היה נמסר להם איש מאיש בשלימות. ומה שהיה מתחדש, והצטרכו בו להתבוננות... נמסרו להם העקרים והמדות שמהם היו מוציאים תעלומותיהם

להשלים חוסרים העלולים להתרחש במהלך הדורות.

³³ יש לשים לב, שלפי רש"י והראב"ד ניתנה בסיני פסיקה מסויימת בעניין זה שבו נחלקו חכמים, ונמצא שרק אחת הדעות מכוונת למה שניתן בסיני והשניה לא. אולם הדעה שאינה מכוונת אל האמת אינה באה בשם המסורת, שאם כך זוהי טעות מוחלטת, אלא מנסה לפרש את התורה כמיטב יכולתה, שזה דבר לגיטימי. ועוד: דעה זו מתבססת על סברה כלשהי, שבעיקרון יש לה מקום – עיין רש"י כתובות נ"ז א, ד"ה "הא קמ"ל". עיין עוד בדומה לכך בכרך א' פרק א' הערה 61.